

Городища Верхнього Потисся зламу I – II тис. н.е.

Один з найдавніших історико – географічних регіонів Європи – Верхнє Потисся займає територію Східної Словаччини, Закарпатської області України, Саболч – Сатмарської області Угорщини, Сату Марського та Байя Марського повітів Румунії. В географічному плані регіон визначений верхньою течією р.Тиси і її приток, характеризується різноманітним рельєфом місцевості (гірська, передгірська і рівнинна зони).

Старожитності Верхнього Потисся представлені тисячами пам'яток від раннього палеоліту (I млн. років тому) до пізнього середньовіччя (XVII ст. н.е.). Окрему групу, до якої зараховано більше 170 пунктів (Slivka, Vallašek, 1991), складають городища - важливі джерела для вивчення давніх захисних систем і їх еволюції, а також для дослідження взаємовідносин субстратного і прийдешнього населення, процесу складання регіональної культури на різних етапах історії.

Слід зауважити, що в ряді випадків до "городищ" віднесені місцезнаходження без наявності фортифікаційних споруд і культурного шару за топонімічними назвами: "Городище", "Городіско", "Градіско", "Градек", "Зам'чіско", "Шанце", "Вали", "Бург", "Вардомб", "Вархель", "Вархелі". Прикладом таких "городищ" можуть бути Данилово, Олександрівка, Дулово, Вишково, Завада, Калява й інші. Перші три з вказаних пунктів не тільки увійшли в наукову літературу в якості укріплених пунктів (Пеняк, 1980, с.77, 146), але і без аргументації розглядаються як фортифікаційні пам'ятки слов'ян VIII – IX ст. н.е., що підтверджують існування на Закарпатті ранніх державних утворень "Славиній" (Тиводар, 2003, с.21). М.Слівка та А.Валлашек (1991) вважають, що подібні місцезнаходження могли виконувати функції сторожових пунктів (Slivka, Vallašek, 1991), але для обґрунтування такої думки необхідні конкретні дані, які на даний момент відсутні.

У розряд городищ також не можна включити розміщені у важкодоступних місцях поселення. Необхідно враховувати і те, що більшість городищ багатощарові і при їх аналізі як укріплених пунктів необхідно чітко розмежовувати відкладення, пов'язані з поселенням і культурний шар періоду зведення захисних споруд. У зв'язку з цим виділяються поселення – сховища в місцевості з добрим природним захистом і городища з конкретними фортифікаційними системами, створеними в певний історичний період (Прохненко, 1998а, с.55).

За датуванням городища регіону виділяються у п'ять груп: I – епохи неоліту – середньої бронзи; II – гальштатського періоду; III – латенської культури; IV – дакійської культури; V – епохи середньовіччя. Найменш дослідженими пам'ятками є старожитності V групи, серед яких особливий інтерес становлять городища кінця I – початку II тис.

н.е. - ключові для вивчення одного з складніших періодів історії населення Верхнього Потисся – опанування угорцями Батьківщини.

На даний момент в літературі зазначено більше 20 городищ вказаного часу. Як правило, матеріали з цих пунктів отримані в ході незначних розвідувальних робіт. На більшості пам'яток відзначається руйнування середньовічного культурного шару пізнішими господарськими і будівельними роботами. Незважаючи на обмеженість матеріалів і їх неоднозначний характер, ці старожитності без упереджень залучаються для різних історичних реконструкцій періоду кінця IX – XI ст. Усі гіпотези зводяться до трьох основних напрямків. Перший, представлений переважно вченими Закарпаття, заключається в тому, що городища зведені слов'янами у VIII – IX ст. н.е., тобто це до проникнення угорців, і свідчать про існування слов'янських князівств (Пеняк, 1980, с.149, 170; Тиводар, 2003, с.21 і інші). Представники другого напрямку, в більшості це угорські дослідники, запевняють, що городища зведені угорцями в X або XI ст. і складали кістяк Угорської держави, яка формувалась в той час (Gádor, Nováki, 1980, old.43-76, Bóna, 1995 і інші). В.Г.Котигорошко (2003, с.106) зауважує, що у своїй більшості городища вивчені слабо, в основному візуально. Ті, на яких проводилися стаціонарні дослідження (Земліян, Мала Копаня, Солотвино) дійсно дозволяють віднести їх спорудження не раніше початку X ст. н.е. і, відповідно, пов'язати систему пам'яток з колонізацією регіону й укріпленням кордонів при утворенні Угорської держави (Котигорошко, 2003, с.118). Приймають твердження угорських вчених представники третього напрямку (словацькі дослідники), але з обмовкою, що городища на території Східної Словаччини зведені слов'янами і лише пізніше були використані для захисту північного кордону держави Арпадовичів (Slivka, Vallašek, 1991, с.33; Vizdal, 2004, с.35 і інші), тому що номадському етносу угорців було не властиве зведення городищ (Slivka, Vallašek, 1991, с.50).

Для того, щоб визначити, яка з реконструкцій найбільш наближена до істини, необхідно звернутись до конкретного археологічного матеріалу. На його основі з'ясуємо хронологію пам'яток, а по можливості, і їх етнічну належність. Тільки після цього можна розглядати питання про місце і роль городищ зламу I – II тис. н.е. в історичних подіях регіону.

Щоб не спотворювати реальну картину, будемо застосовувати виключно дані достовірних пам'яток. Не можуть бути залучені матеріали цілої низки пунктів, відомих за підйомними знахідками або незначними розвідувальними роботами. Це значна частина городищ Східної Словаччини (Бреков, Беша, Конош, Кошіце (Брег), Кузін, Оборін, Прешов (Градіско), Прешов – Солівар (Вархель), Сень, Сміжани (Градіско II), Фінтіце) (Slivka, Vallašek, 1991), а також такі пам'ятки Закарпаття, як Арданово, Бодуліз (Дзембас, 1991, с.6-8, 12), Горалівка (Бернякович, 1957, с.437; Пеняк, 1980, с.76-77). Всі ці місцезнаходження

є достовірними як городища, але із-за обмеженості досліджень їх датування на даний момент не достовірне.

Також виключимо і планомерно досліджені пункти, діапазон датування яких охоплював XI ст., але конкретизація хронології дозволяє віднести пам'ятки до більш пізнього часу. Це стосується Дідово - Тоувара, середньовічний горизонт якого датувався досить широко XI - XIII ст. (Балагури, Котигорошко, 1982, с.14; Прохненко, 1998, с.49), а на основі аналогій з пам'яток Словаччини (Uličný, 2003, с.189-196) є можливість обмежити хронологію XIII ст. н.е.

Відсутні датуючі матеріали з городища Білки, захищеного С.І.Пеняком (1980, с.146) до давньоруських пам'яток. Дослідником згадані фрагменти кераміки, характерні для XI - XII ст., виявлені на верхівці гори під час оранки, але на самому городищі зафіксовані лише дрібні уламки посуду (Дзембас, 1991, с.15-17) за способом виготовлення і складом тіста не характерного для середньовіччя.

Недостовірні інформація про існування укріпленого пункту злам І - II тис. н.е. в Ужгороді (Балагури, 1993, с.14-15). Без належної аргументації як слов'янське городище IX - X ст. класифікується територія замкової гори міста (Бернякович, 1957, с.443; Пеняк, 1980, с.74-76; 96), де культурні прошарки перемішані, а час зведення фортифікацій взагалі не встановлений. Д.Чаплович подає можливе місцезнаходження городища Ужгорода, згаданого Анонімом, теж без належної доказової бази, в Горянах (Čarľovič, 1992, с.170).

Виключивши пункти, матеріали яких недостатні для безпохибного їх застосування, у Верхньому Потиссі на сьогоднішній день маємо 7 достовірних городищ злам І - II тис. н.е. (рис.1), на яких проводились стаціонарні розкопки і отриманий достатній для інтерпретації матеріал: Абауйвар, Боршод, Вари, Земплін, Мала Копани, Солотвіно та Шарішське Соколовце.

1. **Абауйвар.** Городище (площа 3,9 га) розміщене на березі р.Горнаду (рис.2). На основі виявленого при дослідженні укріплень речового матеріалу, Й.Гадор і Д.Новакі (Gádor, Nováki, 1980, old.43-76) датують пам'ятку зламом X і XI ст. н.е. і пов'язують з давніми угорцями. М.Слівка і А.Валлашек (Slivka, Vallašek, 1991, с.33) відносять зведення фортифікацій до першої половини XI ст. н.е. На думку словацьких вчених урочище отримало назву "нова фортеця" за угорського короля Аба Самуела (1041 - 1044 pp.) (Slivka, Vallašek, 1991, с.33).

2. **Боршод.** Городище (площа 100 x 200 м) знаходиться на верхівці скелястого пагорбу біля р.Бодви (рис.3). Зі східного і західного боків пам'ятки вали збереглися на висоту 3 - 3,5 м. Розріз валу, зроблений Д.Новакі в 1988-1990 pp., дозволив говорити, що початкову фазу будівництва фортифікацій представляє простий земляний вал (ширина 6 - 6,6 м, висота - 1,75 м) - підснова для частішої решітчастої конструкції. Верхній будівельний горизонт представлений валом дерев'яної клітчастої конструкції, на думку М.Вольф характерної для будівельної техніки

угорців X - XI ст. (Wolf, 1992, old.393-442). На основі археологічного матеріалу, виявленого при розкопках валу, дослідниця зробила висновки, що кераміка початку X ст. походить з поселення, яке існувало до городища, а фортифікації зведені в другій половині X або на початку XI ст. н.е.

На території городища з 1987 р. розкопана площа 1000 кв.м. Виявлено десять жител, кам'яна будівля та печі поза об'єктами, керамічний і індивідуальний матеріал X - XI ст. н.е. (рис.4) (Wolf, 1992, old.393-442; Hungarian..., 2003, p.327-328). Серед знахідок значна частина прикрас, широко відомих в давньоугорських похованнях X - XI ст. н.е. (рис.4, 13-21).

Місцезнаходження згадується в хроніці Аноніма як засноване вождем Боршодом в період завоювання Батьківщини (Anonymus, 18). Д.Дьорфі вважає, що зведення городища здійснено не в час здобуття Батьківщини, а в період утворення держави, і Боршод був не вождем племені, а першим ішпаном комітату (Györfi, 1963). Це твердження не співпадає з хронологією матеріалів, які дозволяють виникнення городища Боршод визначити X ст. н.е., але, безперечно, ця подія пов'язана з угорцями.

3. **Вари (Боржава).** Городище розташоване в низовинній місцевості неподалік від злиття річок Тиси і Боржави. У плані має близьку до трикутника форму. Складається з власне городища і його передграддя. Розмір майданчика городища 120 x 110 м. Земляний вал (висота до 4 м) зберігся лише на окремих ділянках. В середній частині напільної сторони розміщений в'їзд (рис.5).

Дослідження на місцезнаходженні проводилися експедицією Львівського Інституту суспільних наук АН УРСР в 1961 р., експедицією Ленінградського філіалу Інституту археології АН СРСР під керівництвом П.О.Раппопорта в 1963 р. і С.І.Пеняком у 1964 р. В результаті робіт зібрано керамічний матеріал X - XI ст. (Раппопорт, Малевская, 1963, с.63, 69, рис.5, 23-26; Раппопорт, 1967, с.176).

С.І.Пеняк (1965, с.49; 1965а, с.59; 1973, с.9-10; 1980, с.72-73), спираючись на згадки про городище у Аноніма (Anonymus, 14), датував пам'ятку часом приходу угорців у Тисо - Дунайську низовину, тобто кінцем IX - початком X ст., що суперечить хронології конкретного речового матеріалу. На думку вітчизняних дослідників (Бернякович, 1957, с.437; Федака, 2004, с.17 та інші) це городище пов'язане з вторгненням угорців на Закарпаття в 903 році, а укріплення Вари було одним з трьох взятих городищ, разом з Ужгородом і Мукачевим. Вважаємо неаргументованими висновки дослідників, побудовані на даних Аноніма, визнаною недостовірним джерелом відносно багатьох питань угорського проникнення в Карпато - Дунайський ареал (Немет, 1972, с.210, 212).

Угорські дослідники (Немет, 1972, с.209-210; Фолор, 1992, с.139) справедливо піддали критиці намагання С.І.Пеняка (1965а, с.60)

жонглювати дитуванням Варського городища з метою доведення існування на Закарпатті слов'янських князівств. Треба погодитись з їх зауваженнями, тому що некоректно виголошувати центром князівства VIII – IX ст. пункт, на якому взагалі відсутній матеріал згаданого часу. П.Немет на основі хронології знахідок виголосив думку, що городище зведене наприкінці X ст., а назва пункту походить від угорського імені Борш (Немет, 1972, с.209, 213).

4. **Земліні.** Городище розміщене на правому березі р.Бодрогу (урочище Вархель), неподалік від злиття Ондави і Латорниці. Валом оточена овальна площадка на невеликому підвищенні розміром 240 x 150 м (2,4 га). З західного вологого боку городища вал особливо міцний (10 м висоти при ширині основи 30 м). З трьох боків, на півночі, півдні і заході пам'ятки простежені входи (рис.6). Культурний шар пам'ятки значно знищений пізньою забудовою (цивинтар, церква).

Археологічні розкопки на місцезнаходженні проводяться з 1933 р. Ш.Яншак (1935, с.70-73) виділив три горизонти заселення: пізньокам'яного віку, епохи латену і середньовічний. Додаткові дані принесли розкопки 50-х рр. (Andel, 1955, с.795-799). На основі аналізу отриманих даних Б.Бенадік (1965, с.76, 89-90) виділив на городищі кілька культурних горизонтів: гальштату, кельто – дакійський, великоморавський і X – XI ст. н.е. Встановлено, що першопочатково укріплення зведені в середині I ст. до н.е., а в середньовіччі, у зв'язку з необхідністю, добудовувались (Бенадік, Тошк, 1978, с.255). Це стосується, в першу чергу, східної частини валу (Бенадік, 1965, с.77).

Городище згадується в угорському літописі як слов'янське городище періоду “завоювання угорцями батьківщини”. Як слов'янське городище IX ст. інтерпретують Земліні словацькі вчені (Vizdal, 2004, с.35). Вони на основі назви городища Анонімом як каструма Землу, Земліні, а також у 1219 як каструма Землу вважають, що свою назву пункт отримав від слов'янського земляний град (Slivka, Vallašek, 1991, с.23) і зазначають, що археологічні дослідження свідчать про великоморавські укріплення на місці латенського пункту, а в XI ст. була обновлена дерево – глиняна конструкція. Відзначають наявність на городищі шару XI – XIII ст. н.е. і припускають, що це слов'янське городище, зведене проти мадярів (Slivka, Vallašek, 1991, с.35).

Зауважимо, що великоморавський горизонт фіксується на поселенні поза межами фортифікацій, а реакімація укріплень в середньовіччі відноситься до X – XI ст. Це співпадає зі стратиграфічними спостереженнями і матеріалом, зібраним при розрізах валів (рис.7). Серед індивідуального інвентарю відзначимо підвіску (рис.7, 27), яка є характерною знахідкою давньоугорських поховань X ст. н.е. (Rejhoňová, 1988, с.446, tab.II, 8-10). У цьому аспекті важлива група ґрунтових поховань, здійснених за угорською обрядністю і унікальне курганне угорське поховання вождя (Budínský – Krička, 1965,

с.309-338; László, 1979, с.477-485), знайдені біля землініського городища.

5. **Мала Копани.** Городище розміщене на краю Хустсько – Рокосівського вулканічного хребта на правому березі р.Тиса. Висота пам'ятки від зрізу вода – 80 м. Поселення займає дві верхівки гори і вытягнуте з півночі на південь (рис.8).

Відкрита пам'ятка наприкінці XIX ст. (Mihalik, 1893). Пізніше, без належної аргументації вона була класифікована як слов'янське городище – сховище XI – XII ст. (Пеняк, 1980, с.76, 146). З 1977 року вивчається експедицією Ужгородського державного (національного) університету під керівництвом В.Г.Котигорошка і на сьогоднішній день з 5 га загальної площі розкопано 1,9 га. На городищі зафіксовано кілька хронологічних горизонтів: 1) пізньопалеолітичний; 2) епохи пізньої бронзи; 3) дакійський I ст. до н.е. – I ст. н.е., коли були зведені фортифікаційні споруди (система з трьох валів) і 4) середньовічний.

Четвертий горизонт представляють дев'ять напівземлянок, три будівлі, інска ям і кам'яна кладка з андезитових плит на гребені валу з обох боків від входу. Серед інвентарю горизонту жорсткі хроноіндикатори відсутні. Найбільш чіткі дані несуть прикраси, які дозволяють датувати середньовічне заселення городища X ст. н.е. Це співпадає з хронологією керамічних комплексів, на основі яких верхня межа горизонту віднесена до XI ст. н.е.

Широка розкопана площа дозволила вивчити житлові і господарські комплекси, що, крім Боршова, на інших городищах не зроблено. Житлові споруди представлені напівземлянками зрубної та каркасно – стовпкової конструкції. За формою вони виділяються у дві групи: прямокутні й аморфні. Перша, найчисленніша група, характеризується печами – кам'янками, як правило, розміщеними в кутах жител (рис.9), друга – вогнищем. Конструкція і характер опалювальних споруд середньовічних жител Малокопанського городища не були характерними для слов'янського населення краю VI – IX ст. Найвірогідніше, простежена на Малокопанському городищі зміна планування схеми жител і типу опалювальної споруди пов'язана з приходом в регіон нового населення. Інвентар середньовічного горизонту Малої Копани не несе етнічного навантаження, але аналіз жител свідчить, що укріплений пункт організований осілим в регіоні новим населенням. Історична ситуація кінця IX – початку X ст., а також відсутність конкретних даних про будь – які інші переселенські хвилі цього часу, крім угорської, не виключають можливості атрибуції середньовічного горизонту Малої Копани як угорського або слов'яно – угорського (Прохненко, 2004). Городище, ймовірно, виконувало роль адміністративно – територіального центру, а його мешканці здійснювали контроль над головною водною артерією регіону, по якій здавна здійснювалось транспортування солі.

6. **Солотвино.** Городище займає плоску верхівку пагорба Четата на правому березі давньої течії р.Тиси в безпосередній близькості від давніх солекопалень. Пагорб має доволі уривчасті схили, крім східного перерізаного ровом довжиною 60 м і шириною 5 м. Прямокутна площадка 64 x 60 м оточена земляним валом, який зберігся лише на окремих ділянках (рис.10).

Городище відкрите у 1953 році П.П.Совою, оглянуте в 1965 році С.І.Пенжком. Перші археологічні дослідження проведені в 1967 році П.П.Бирнею (Никуліца, 1987, с.211). В 1983 році пам'ятка досліджувалась експедицією Ужгородського державного університету. Матеріали, отримані під час незначних шурфувальних робіт, дозволили В.Г.Котигорошку (1989, с.23) виділити на городищі три хронологічні горизонти: 1) епохи середньої бронзи (культура Отомань); 2) дакійський злам нашої ери і 3) давньослов'янський VIII – IX ст. н.е.

У 1991 – 1993 році на городищі розвідувальні роботи проводив Й.В.Кобаль, який переглянув датування пам'ятки, виділивши чотири горизонти: 1) палеоліт; 2) пізня бронза (Станово); 3) IV ст. до н.е. – I ст. н.е.; 4) середньовіччя (X – XII ст. н.е.) (Kobal', 1997, p.117). Відносно четвертого горизонту дослідник висловив думку, що нижня межа відноситься до кінця X ст., а сам горизонт, можливо, слов'янський і пов'язаний з видобутком солі.

У 1996, 1998-1999 роках на городищі розкопачні роботи проводила сумісна румунсько – українська експедиція. На основі отриманих даних і матеріалів попередніх досліджень В.Васільева, А.Рустой та інші (2002, p.133-137) висловили нові міркування щодо хронології горизонтів, зокрема, середньовічного шару пам'ятки. Вони відзначили, що середньовічний горизонт переважно знищений сучасною діяльністю, а кількість комплексів цього часу незначна, у більшості це ямки. Керамічний матеріал і індивідуальні знахідки (шпори) дослідники датують XII – XIII ст. н.е., хоча і відзначають наявність незначної кількості фрагментів горщиків, характерних для початку XI ст. н.е. Також ними заперечується запропонована В.Г.Котигорошком і Й.В.Кобалем слов'янська етнічна атрибуція пам'яток, а середньовічний горизонт пов'язується з румунськими поселеннями, хоча і відзначається, що на місцезнаходженні простежуються і слов'янські елементи (Vasiliev, Rustoiu, 2002, p.137).

Не заперечуючи твердження, що пік експлуатації городища в середньовіччя відноситься до XII ст., на основі керамічного матеріалу пам'ятки (рис.11) вважаємо за можливе нижню межу горизонту визначити X – XI ст. Також зауважимо, що питання етнічної атрибуції пам'ятки вимагає більш обгрунтованої доказової бази.

7. **Шарішське Соколовице.** Городище розміщене на верхівці гори під назвою Градова гора (висота 737,5 м над рівнем моря). У 1965 р. пам'ятка досліджена В.Будінскі – Кричкою, який на основі матеріалів незначних шурфувальних робіт датував її X ст. н.е., відзначивши, що

городище могло існувати і на початку XI ст. (Budinský – Krička, 1967, s.181).

Систематичні дослідження в Шарішських Соколовцях здійснив Ю.Береш у 1971-1972 рр. Зроблені розрізи чотирьох валів і закладені шурфи на самому городищі (Béres, 1974, s.113-131). Простежено кілька хронологічних горизонтів заселення, найраніший з яких відноситься до культури Гава. Встановлено, що вал акрополя зведений в епоху Великої Моравії, а вал городища характеризує змішаний керамічний матеріал IX і X сторіч (рис.12). Самим пізнім (X ст.) був вал, подільючий передграддя на дві частини.

Ю.Береш відзначив, що серед кераміки важко виділити матеріали IX ст. Незначна кількість фрагментів, визначених ним як характерні для IX ст., була перемішана з керамікою X ст., що, на думку дослідника, свідчить про безперервність заселення в IX і X ст. Вважаємо, що подібна стратиграфія матеріалу може бути результатом збереження традиційних керамічних форм IX ст. серед інвентарю X ст., який є домінуючим і, на нашу думку, визначає дату зведення городища. Можлива і ситуація, що городище зведене на місці слов'янського поселення IX ст. н.е. У будь-якому випадку, відновлення укріплень в середньовіччі пов'язана з періодом угорського політичного домінування.

Аналізуючи наведені дані зауважимо, що за винятком Абауйвару і Вар всі розглянуті городища розташовані на місці вже існуючих в попередні історичні періоди поселень відкритого і закритого типів. Це відкидає питання про складність реанімації вже існуючих укріплень і неможливість їх зведення угорцями. Також можна відкинути твердження словацьких вчених, що угорці не могли будувати городища в X ст. н.е. із-за кочового способу життя, тому що на цей час вони вже осіли, що підтверджується закладенням великих могильників (від 50 до 500 поховань).

Нижня хронологічна межа зведення городищ регіону у середньовіччі свідчить про те, що лише на одному (Шарішське Соколовице) були посилені новими валами існуючі за Великої Моравії укріплення акрополя. Зв'язок цієї пам'ятки з розвиненими великоморавськими територіями і з видобутком солі пояснює більш раннє будівництво середньовічних фортифікацій, ніж на інших городищах Верхнього Потисся, зведених в X – XI ст.

Головне питання полягає в визначенні населення, яке будувало вищесказані городища. Слов'яни наприкінці IX або угорці, які в X ст. осіли в регіоні? Можна припускати, що система городищ Верхнього Потисся, яка виникла у X – XI ст. (Абауйвар, Борлод, Боржава (Вари), Земплін, Мала Копаня, Солотвино, Шарішське Соколовице і інші) безпосередньо пов'язана з колонізацією регіону й укріпленням його кордонів в ході організації Угорського королівства. Тут зауважимо, що в період інвазії городища не зводяться, тому більш ймовірним є їх будівництво під час районного облаштування території в другій

половині X – на початку XI ст., що підтверджується хронологією конкретного археологічного матеріалу з самих городищ.

Картографування достовірних городищ X – XI ст. н.е. на території Верхнього Потисся (рис.1) дозволяє говорити, що їх зведення, як правило з мінімальними затратами на місці вже існуювалих в попередні часи захисних пунктів, пов'язане з добре обміркованим планом. Пам'ятки стояли в основі нового районування при територіальній організації держави і виконували роль редуту на півночі, єдина небезпека звідки походила з боку Польщі, свідченням чого був і польсько – угорський конфлікт початку XI ст. (Балагурі, Алешкевич, 2002, с.150).

Прохненко І.А.

Городища Верхнього Потисся рубежа I – II тис. н.е. (Резюме)

В статті розглянуті укріплені пункти Верхнетисського регіону I – II тис. н.е. Більшість місцонаходжень введено в науковий оборот після незначительних археологічних робіт или по під'ємному матеріалу, що не дозволяє використовувати їх для історических реконструкцій. К достовірним, планомерно досліджуваним городищам зачислені 7 пунктів: Абауйвар, Боршод, Вары, Земплін, Мала Копаня, Солотвїно и Шарішские Соколовці. За исключением последнего, средневековое заселение памятников датируется второй половиной X – началом XI в. н.е. Картографирование городищ позволяет предположить, что их функционирование связано с формированием древневенгерского государства, а именно системы защиты его северной границы.

I.A. Prochnenko

Fortified Settlements of Upper Tisza on the Break of I-II AD (Summary)

Fortified settlements of Upper Tisza region on the break of I-II AD are considered in the articles. Most of the sites were introduced for science either as a result of insignificant works, or based on eventually found fragments, which might not be used for scientific reconstructions. Seven sites are considered as authentic, investigated according to the plans: Abaujvar, Borsod, Vari, Zemplin, Mala Kopan'a, Solotvyno, and Sarisski Sokolovci. Except the last one, connected to excavation of salt, they were organized in

the second half of X – on the beginning of XI AD. Mapping of the fortified settlements, allows to state, that they were connected to territorial organization of Hungarian state, which formation was under way. They played a role of northern defense line.

Література

- Балагурі Е.А. Ужгород в давнину. Нові знахідки і відкриття // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – С.3-17.
- Балагурі Э.А., Котигорошко В.Г. Археологические исследования / Отчёт о полевых исследованиях 1981 г. – Ужгород, 1982. – 35 с.
- Бернкович К.В. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР) // СА. – 1957. – V. – 2. – С.435-455.
- Дзембас А.В. Отчёт отряда археологической экспедиции Ужгородского государственного университета / Отчёт о полевых исследованиях. – Ужгород, 1991. – 50 с.
- История Венгрии. – М., 1971. – Т.1.
- Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // СА. – 1989. – XXXVII. – 1. – С.21-67.
- Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського ареалу. – Ужгород, 2003. – 127 с.
- Немет П. Образование пограничной области Боржавы // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972. – С.206-220.
- Никулицэ И.Т. Северные фракийцы в VI – I вв. до н.э. – Кишинёв, 1987. – 270 с.
- Пеняк С.І. Археологічні дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття в 1964 році // Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції. – Ужгород, 1965. – С.47-49.
- Пеняк С.І. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади // Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія історична (жовтень 1965 р.). – Ужгород, 1965а. – С.53-60.
- Пеняк С.І. Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н.е. // Археологія. – К., 1973. – 12. – С.3-13.
- Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. – К., 1980. – 180 с.
- Прохненко І.А. Городища Верхнього Потисся // Carpathica – Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – Ужгород, 1998а. – Вип.5. – С.55-69.
- Прохненко І. Городища Верхнього Потисся епохи неоліта – середньої бронзи // Проблеми изучения катакомбной культурно – исторической общности (ККИО) и культурно – исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК). – Запорожье, 1998. – С.41-50.

Прохненко І.А. Середньовічний горизонт Малокопанського городища // *Sagratia – Карпатика. Давня історія Карпато – Дунайського ареалу та суміжних регіонів.* – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.273-293.

Тиводар М.П. Етнокультурні процеси та особливості етнічної історії Закарпаття в I тисячолітті нашої ери // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія.* – Ужгород, 2003. – Вип.9. – С.13-25.

Раппопорт П.А. Военное зодчество Западно – Русских земель X – XIV вв. – Л., 1967. – 241 с.

Раппопорт П.А., Малевская М.В. Обследование городищ Прикарпаття и Закарпаття на территории Советского Союза // *Acta archaeologica Sagratia.* – Kraków, 1963. – V. – 1-2. – С.61-76.

Федака С.Д. Київська Русь – найбільша імперія середньовічної Європи // *Sagratia – Карпатика. Історична школа професора Володимира Задорожного.* – Ужгород, 2004. – Вип.30. – С.13-37.

Фодор И. Вопросы изучения древнененгерских памятников Закарпаття // *Acta Hungarica.* – Ужгород, 1992. – I. – С.138-139.

Béres J. Výsledky doterajšieho výskumu slovanského hradiska v Šarišských Sokolovciach // *Nové obzory.* – Košice, 1974. – 16. – S.113-131.

Bóna I. Az Árpádok korai várairól. 11-12.századi ispáni várak és határvárak. – Debrecen, 1995. – 134 old.

Budínský – Krička V. Staromaďarský náčelnický hrob zo Zemplína // *AR.* – 1965. – XVII. – 3. – S.309-338.

Budínský – Krička V. Pokusný výskum na slovanskom hradisku v Šarišských Sokolovciach, okr. Prešov // *Nové obzory.* – 1967. – 9.

Čaplovič D. Včasnostredoveký vývoj v oblastiach severovýchodných Karpát a v hornom Potisí // *Slovanské štúdie.* – 1992. – 2. – S.166-175.

Gádor J., Novák Gy. Az abaújtári földvár sánca // *Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* – 1980. – 19. – Old.43-76.

Hungarian archeology at the turn of the millenium. – Budapest, 2003. – 496 p.

Kobal' J. Preliminary report on the results of archaeological research on the multi-level fortified settlement of "Chitattia" (near Solotvino / Aknaszlatina, Transcarpathian region, Ukraine) by the Expedition of the Transcarpathian Museum of Local History // *JAMÉ.* – Nyíregyháza, 1997. – XXXVII-XXXVIII. – P.115-151.

László Gy. Über das landnahmezeitliche Häuptlingsgrab von Zemplín // *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave.* – Bratislava, 1979. – 1. – S.477-485.

Rejholcová M. Pogrēbisko z 10. storočia v Dubníku // *SA.* – 1988. – XXXVI-2. – S.433-454.

Slivka M., Vallašek A. Hradý a hrádky na východnom Slovensku. – Košice, 1991. – 271 s.

Uličný M. Archeologické nálezy z Hrnčiarскеj ulice v Košiciach // *Východoslovenský pravek.* – Nitra – Košice, 2003. – VI. – S.189-196.

Vasiliev V., Rustoiu A., Balahuri E., Cosma C. Solotvino – "Cetate" (Ukraina Transcarpathicā). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu. – Cluj – Napoca, 2002. – 292 p.

Vizdal M. K vývinu interpretácií zlomových procesov a základných otázok z dejín slovanov // *Fenoméni slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie.* – Prešov, 2004. – I. – S.29-44.

Wolf M. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásátásáról (1987-1990) // *NJAMÉ.* – Nyíregyháza, 1992. – Old.393-442.

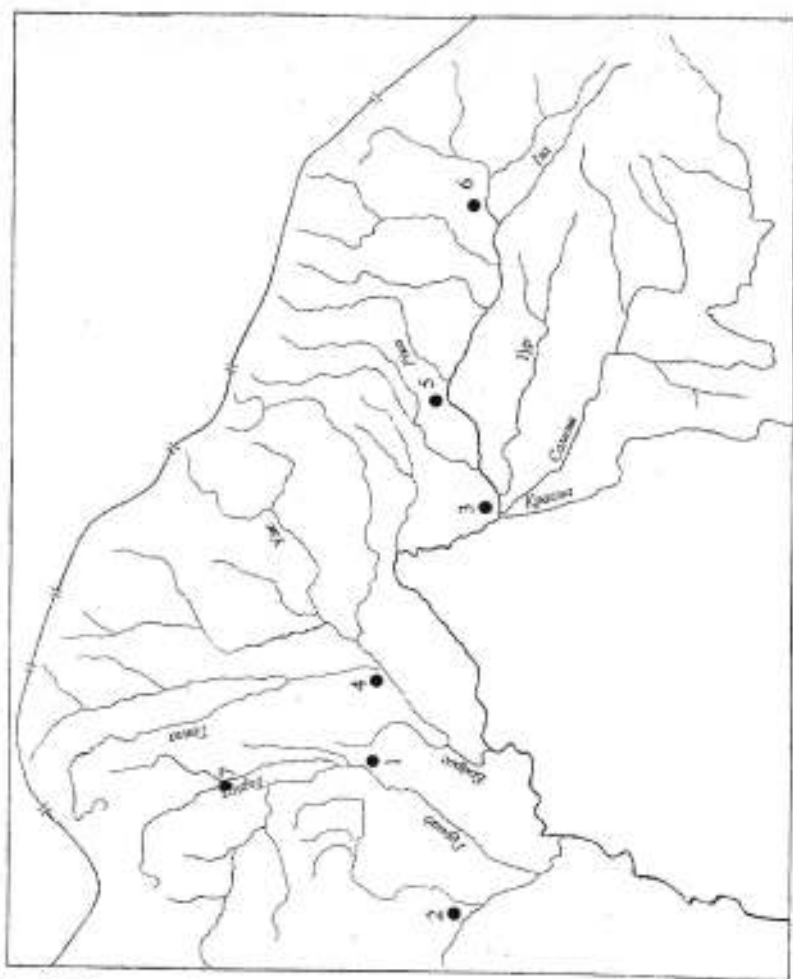

Рис.1. Карта розміщення городищ Верхнього Потися з часу I – II тис. н.е. 1 – Абауйвар; 2 – Боршод; 3 – Вари; 4 – Земглін; 5 – Мала Котаня; 6 – Солотвyno; 7 – Шаріпєтське Соколовце.

Рис.2. Абауйвар. План городища (по М.Сливці, А.Валлашеку).

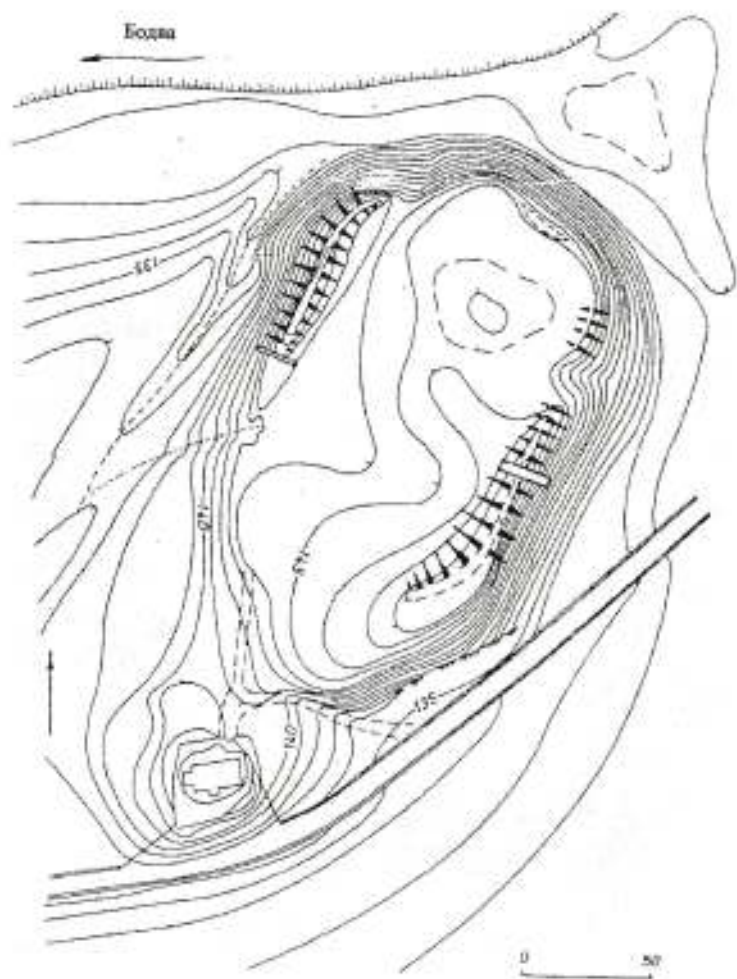

Рис.3. Боршод. План городища (по І.Боні).

Рис.4. Боршод. Кераміка та індивідуальні знахідки городища (по М.Вольф).

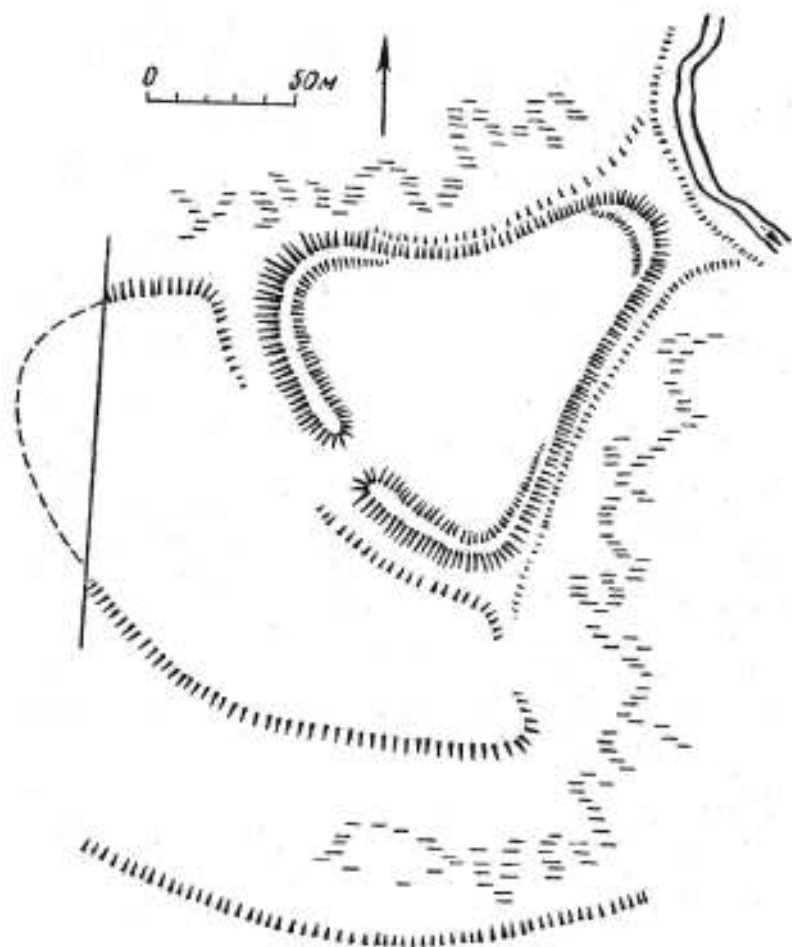

Рис.5. Вари (Боржава). План городища (по С.І.Пеняку).

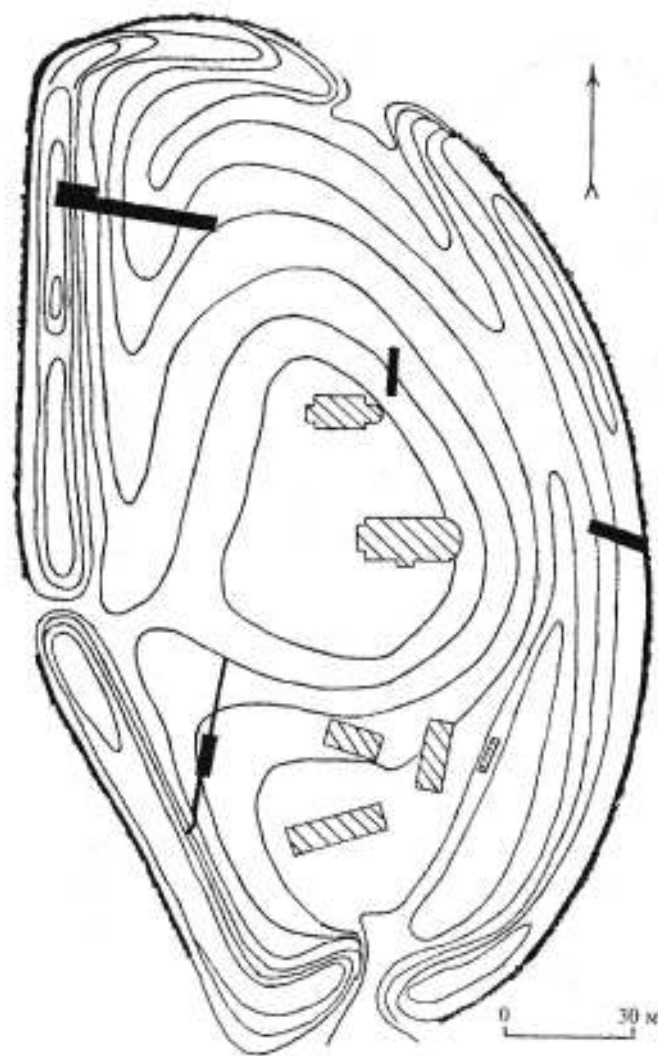

Рис.6. Землін. План городища (по Б.Беналіку).

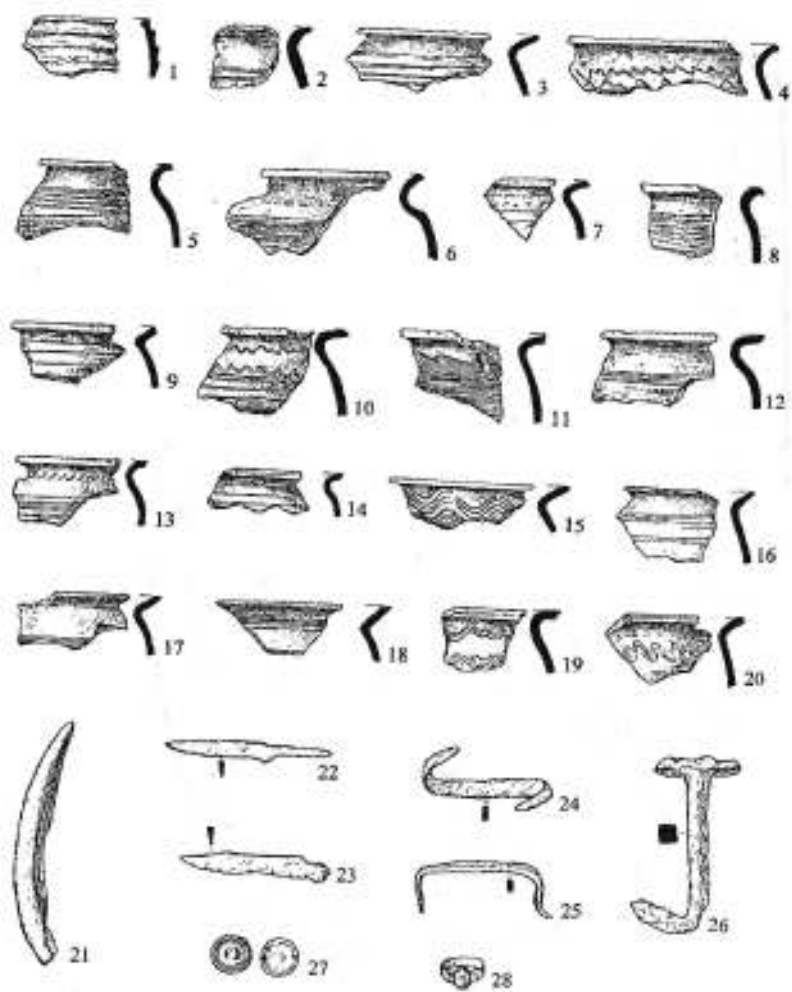

Рис.7. Земплін. Середньовічний інвентар з валу городища (по І.Боні).

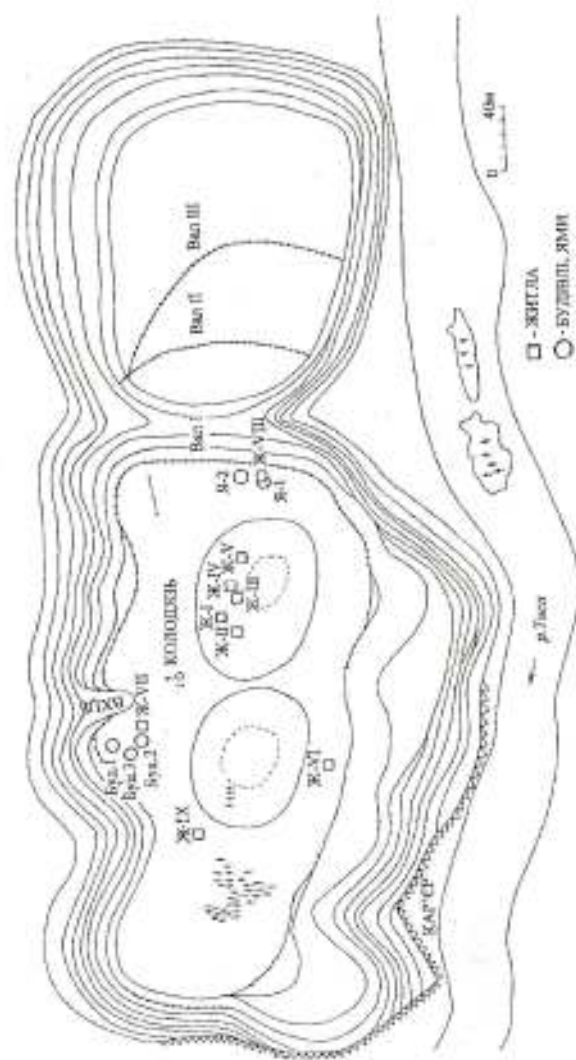

Рис.8. Мала Козани. План розміщення об'єктів середньовічного горизонту на городищі.

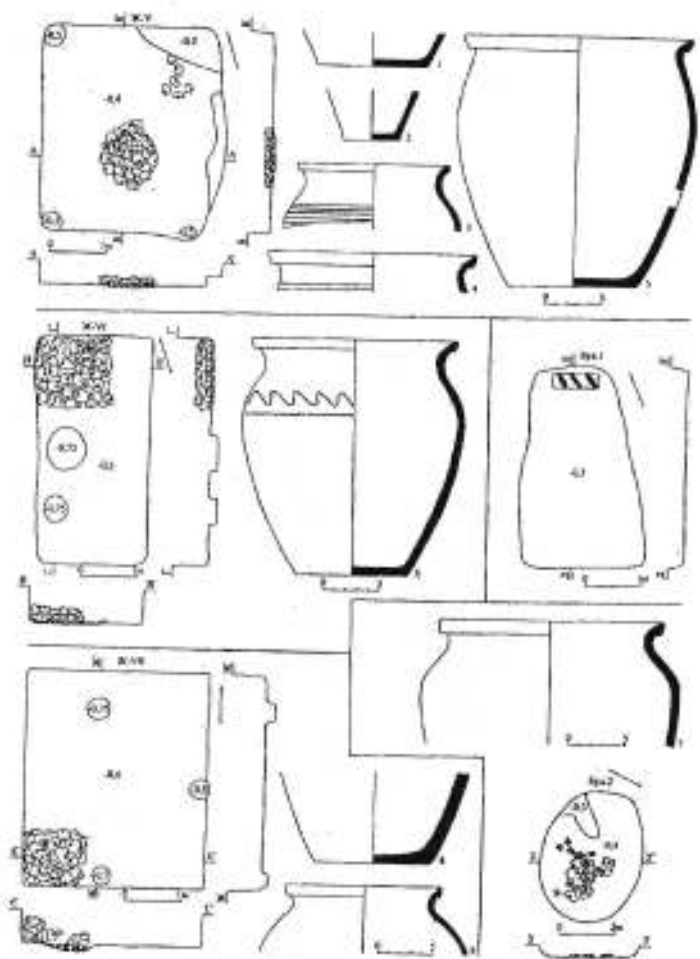

Рис.9. Мала Копаня. Плани, розрізи, інвентар жител V-VII і будівель 1-2.

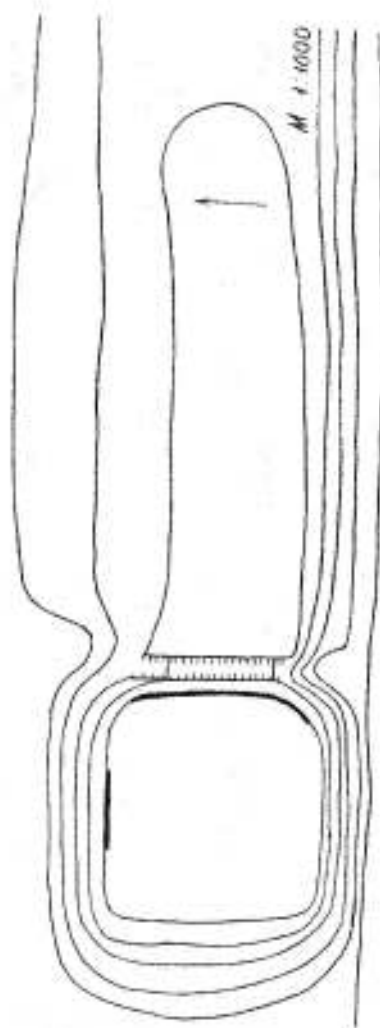

Рис.10. Солотвине. План городища (по В.Г.Котигорошку).

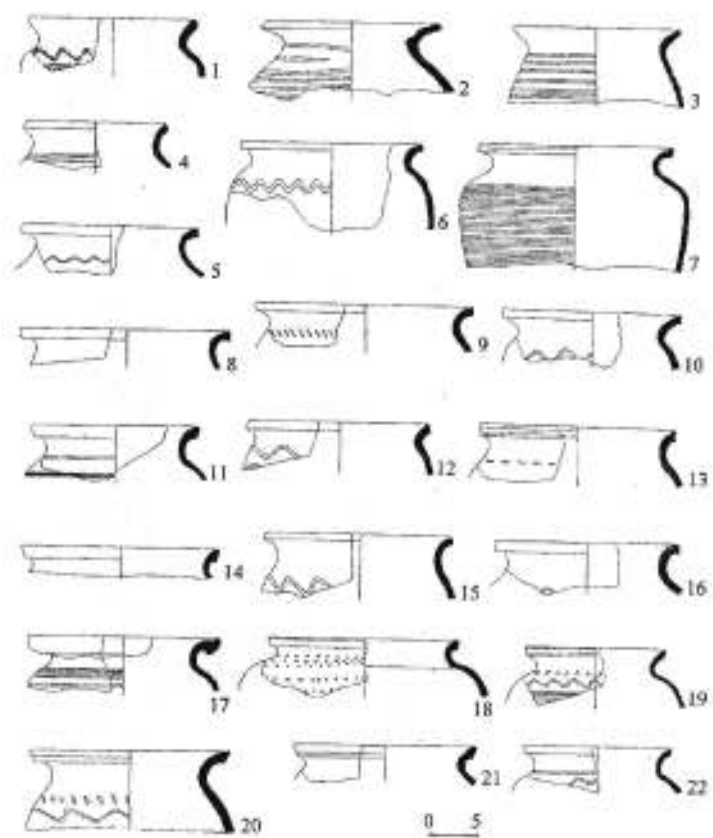

Рис.11. Солотвино. Керамічний матеріал середньовічного горизонту городища (по В.Васильєву, А.Русої).

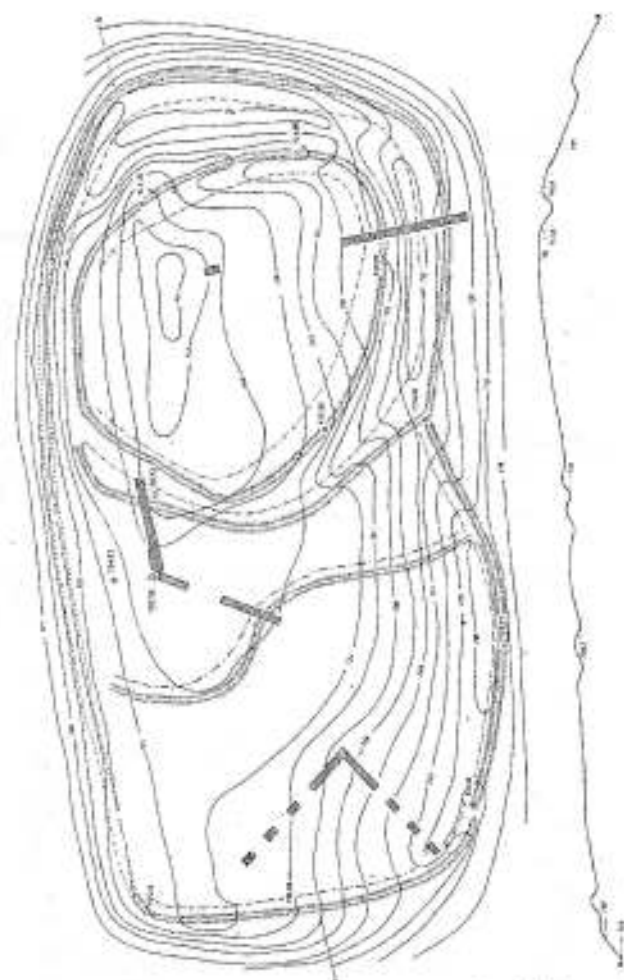

Рис.12. Шаріпівське Соколовице. План городища (по Ю.Берешу).

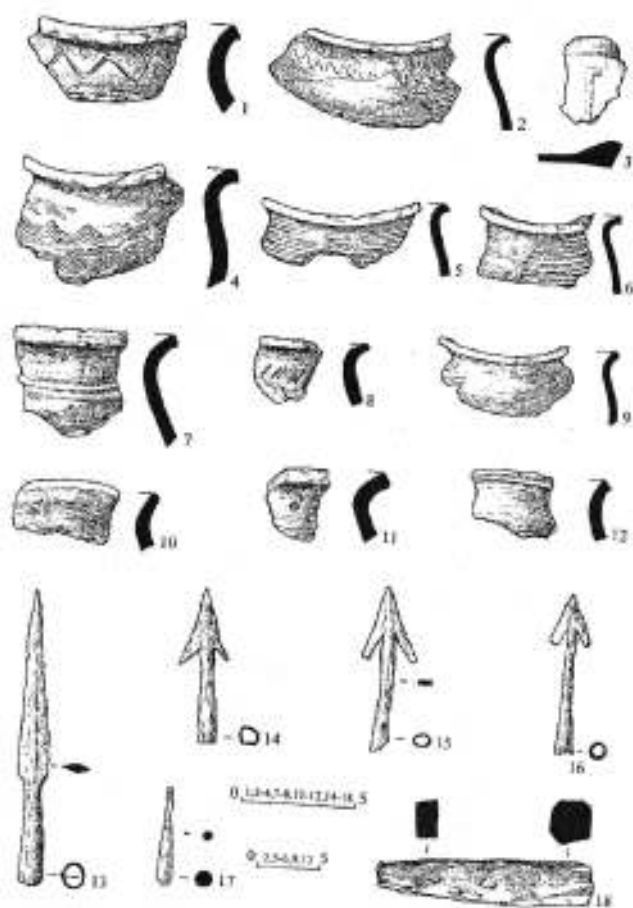

Рис.13. Шарітське Соколовце. Кераміка і залізні речі середньовічного горизонту городища (по Ю.Березу).